

БАЛКАН КАО ПОДСВЕСТ ЕВРОПЕ

Горан Вукадиновић

Министарство одбране Републике Србије

Владимир Грујић*

Својом чудном особеношћу и само себи својственом индивидуалитету Балкан је готово увек био спој Запада и Истока. Током историје о њему су развијани углавном негативни стереотипи, који се и даље користе за означавање тог дела Европе. У тексту се анализира развој негативне слике о Балкану и Србији у његовом средишту и наглашава потреба за ослобађањем од многих националних заблуда, предрасуда и кочница.

Кључне речи: *Европа, Балкан, Србија, стереотипи, предрасуде, заблуде.*

„...Као увек, у сваком злу, први дани у Проклетој авлији били су најгори и најтежи. Нарочито су ноћи биле неподношљиве ... Само је небо, велико и немилосрдно у својој лепоти, у даљини нешто мало од зелене азијске обале са друге стране невидљивог мора, и тек по неки вршак непознате џамије или џиновског кипариса иза зида. Све неодређено, безимено и туђе. Тако човек странац има стално осећање да је негде на неком ђаволском острву, изван свега што је до тада значило за њега живот, а без наде да ће га ускоро угледати...“

Иво Андрић

Увод

Индивидуално својствен и јединствен Балкан је за Запад увек био исувише источњачки, а за Исток нешто туђе и страно – западно. Као колевка цивилизације, модерне мисли на крилима технологије и новца, тражећи и оправдавајући постојање својих негативности, са потребом за поређењем, модерна Европа увек је гледала у своје двориште, у свој тако близу, а тако далеки Балкан. Развијајући своју свест, друштвене односе и релације комуникације, на основу закона и обичаја наслеђених од предака, део европског, несловенског континента стварао је заједницу затвореног типа,

* Проф. др Владимир Грујић, пуковник у пензији.

ограђену у почетку својим неприкосновеним колонијалним, а у новије време економским и културним оградама и интересима.

Таква заједница чини окосницу данашњег међународног утицаја и чинилац је без којег глобално одлучивање не постоји. Као заједница највећих светских колонизатора, а као таква потпуно немоћна, показало се да колонизује и просветљава своје „двориште“, ¹ свој регион у суседству, тако мрачни и заостали руб свог континента. Мит о стварности и реалности догађаја на Балкану, о односима, животним токовима и навикама људи који на њему живе почео је да се ствара и са самом појавом и развојем свести заједнице народа, коју данас зовемо Европа. Ради стварања стереотипа, скраћивање и поједностављење свих ствари, својствено Словенима, искористиће и група земаља, данас окосница ЕУ, које немају словенску етничку основу у популацији, за креирање једног глобалног мишљења о народима Балкана које се разликује у нијансама и генерално је врло негативно. Вођена својим интересима Европа готово никада није показала спремност да истински помогне балканским народима већ је увек на Балкан гледала са одређене удаљености, са неком чудном дозом подозрења, исказујући своје колонијалне тежње.² Срби су као народ касно схватили да правда није накнада за националне поразе. Са ове временске дистанце може се рећи да смо „распад Југославије платили истом, па и већом ценом од оне коју смо дали за њено стварање“.³ Посебна анализа потребна је за одговор на питање зашто се то десило у време највеће интелектуалне и друштвене просвећености човечанства, а самопрокламовани лидери те и такве просвећености актери су и чак креатори свеукупних светских дешавања у милости ширења слободе и демократије. Путујући кроз векове Балкан мења своје место у интересовању Европљана и великих сила. Било би потпуно нереално и препотентно сматрати или тврдити да су Балкан и проблеми које он носи увек били у центру пажње или тотална преокупација „доконих“ влада развијених демократија. Ипак, често помињање код словенских балканских народа створило је осећај превелике важности, глобалне битности и небеске величине. Као пример може се навести национални осећај српског народа о сопственој важности и пресудном значају за светску историју. Треба нагласити да је тај национални осећај донео више штете него користи интересима српских елита и српској држави уопште.

Европљани су се Балканом бавили у оној мери у којој се то поклапало са њиховим конкретним интересима. Мимо тога, Балканом смо се бавили ми сами, чак и без неког конкретног разлога. Паланачки оријентални дух, свој-

¹ Велика Британија вековима показује интерес за подручје Балкана. Дипломатским утицајем 1911. године ствара окосницу својих интереса, Албанију у средишту Балкана.

² Најупечатљивији пример јесте чувени немачки пројекат – „пут на исток“.

³ Добрица Ћосић, „Пишчеви записи 1993-1999“, Службени гласник, 2008. године.

ствен народима балканским, одржавао је и учвршћивао убеђење о историјској улози тако битних Балканаца. Српске политичке елите уљуљкане и затворене у оковима једнопартијског једноумља остале су кратковиде са битно смањеном перцепцијом дешавања и новонастале ситуације на прелому миленијума, са битно умањеним могућностима предвиђања будућих догађаја, а о прилагођавању датим околностима непотребно је говорити. Све се своди на – ми против нас.⁴

Стварање негативног стереотипа о Балкану

Почетком периода просвећености и преображаја Европе, на преласку из мрачног средњег века у ново доба, појављује се и интересовање за ово подручје, народе, културу, обичаје и обичне људске судбине. Појављују се бројни путописци, како су сами себе називали, из ових тако далеких и страних земаља и крајева Европе. Балкан је за њих био руб, последња станица – и територијално и културно. Турска колонизација, дуга пет векова, учинила је и дала пуни допринос стварању стереотипа уврежених у друштвеним елитама Запада о оријенталној природи и карактеру културе на Балкану, при чему се мисли на нешто нељудско, дивље, тешко схватљиво, страшно, у схватању девијантно, у потпуној супротности са моралом и напредним циљевима људске егзистенције.

Путописци, гости Балкана, сматрани су веома храбрим и одважним, а све у оквиру наведених стереотипа, спремним да пропућују те страшне земље, а када се врате пуни утисака приповедају о страхотама које су видели или осетили. Своја путовања по Балкану и европском делу Русије *Heri De Vint* је назвао путем „по дивљој Европи“, а током њега прошао је „дивље земље између Јадранског и Црног мора које живе у безакоњу, жаришту криминала и хајдучије“.⁵ Људска потреба за сензацијом, авантуром, мистичним појавама је полако, али сигурно, стварала мит о Балкану као простору који и није на земљи већ негде где престаје стварност и почиње илузија пуна стравичних ствари.

За почетак стварања негативног мишљења и става о Балкану може се узети 1878. година (стереотипе пре те „преломне“ године не треба запоставити или заборавити), односно период по окончању чувеног Берлинског конгреса, када Европа први пут озбиљније уводи Балкан у своје поље интересовања и одлучује о судбини балканских народа.⁶ И тада греши, не схва-

⁴ Арчибал Рајс: „Срби, чувајте се себе самих“.

⁵ Марија Тодорова „Имагинарни Балкан“, орг. Oxford University Press, New York, 1997., Земун/Београд, 1999.

⁶ Владимир Ћоровић, „Историја Срба“, Зограф, Ниш, 2005.

тајући природу односа и стања на Балкану. Својим одлукама, враћајући Македонију под управу Велике порте, отвара врата националних сукоба, тј. жаришта која, како се испоставило, до данас нису угашена, а проблеми нису решени. Лако је уочити да су на Балкану национални интереси једних народа супротстављени интересима других, а да се остварују са јачањем једног народа, док други или остали слабе. Та вековна борба траје и данас.

Берлински конгрес повредио је, такође, национално начело, поверивши Аустроугарској окупацију Босне и Херцеговине.⁷ Сем тога, одржао је један анахронизам у Европи тиме што је спасао Турску од расула, вративши јој континуитет територије, и што је помогао да се на Балкану поново почне ширити други анахронизам – хабзбуршка власт и преко ње империјалистички германски „*Drang nach Osten*“. Та два анахронизма морала су кад-тад угрозити мир Европе, којим су се тако поносили Бизмарк и Биконсфилд. Мисао о аустријском продирању према Солуну за противтежу руском заузимању Цариграда изрекао је један аустријски дипломата већ 1850. године, у меморандуму, а проширио ју је аустријски министар у свом говору. Због тога што је донео та решења противна духу времена и што је спречио савремене српске жеље за националним ослобођењем и уједињењем Берлински конгрес је постао кривац за будуће ратове, премда је за дуже време допринео миру међу европским великим силама. У свом истовременом делу Брунsvик је приметио да је берлински уговор „производ трансакције између страха Енглеза од напретка Словена и страха свих других од рата који је претио“.

У самом стварању проблема Европа никада неће схватити део своје кривице за тада новонасталу ситуацију, која је правдана и тумачена природом „тих дивљака, тих чудних људи“, Балканаца, који не схватају колико су одлуке неких непознатих људи који никада нису ни дана провели на Балкану, а камоли разумели односе међу народима о којима одлучују, добре и најбоље за њих.

Већ тада Балкан, гледан кроз деловања македонских покрета за ослобођење од турских освајача, првенствено оружано, добија етикету као место „конфузије и непријатности, као земља терора, огња и мача“,⁸ а македонско питање се дефинише као балкански проблем. Може се рећи да је прекретница у свести Европљана о Балкану као страшном месту био догађај из 1901. године, који је или променио мишљење многих или га само потврдио и у својој негативности уобличио. Наиме, јуна 1901. једна од банди Јана Санданског киднаповала је америчку мисионарку и педагога, на једном од њених путова-

⁷ На српске протесте због агитовања Русије у корист Велике Бугарске у току Берлинског конгреса одговорио је помоћник руског министра спољашњих послова српском заступнику у Петрограду: „Протићу, треба да знате да у првом реду стоје руски интереси, па иза њих, а често и успоредо с њима, бугарски, а најпосле српски интереси“.

⁸ *Džon Frejzer*, Миша Глени (*Miša Gleni*), „Балкан 1804–1999. године (II део), Национализам, рат и велике силе“, поглавље: Тамнице историје, 1999.

ња. У Сједињеним Америчким Државама ништа до данашњих дана није више допринело креирању негативног става према Балкану него ли тај догађај. Цела ствар се на крају врло лако окончала уз помоћ велике и плаћене откупнице за америчку држављанку. Иако се све срећно завршило и иако је госпођица Стоун и сама постала симпатизер и промотер македонске ствари, читава афера је коначно тај регион обележила као „терористички“.⁹

С тим у вези, током прикупљања и сређивања информација човек се све чешће окружује етикетама, што доводи до склоности ка конзерватизму. Конзервативно становиште даје сигурност. На срећу, историја је прекомплексан процес, с неочекиваним обртима и непредвидивим случајностима. Можда ћемо у неком тренутку морати да модификујемо структуру наших претпоставки како бисмо се прилагодили новом искуству, али што се искуство више подудара са прошлошћу то више поверења имамо у претпоставке. У суштини, стварање матрица-шема, дугорочно посматрано, ипак има одређену постојаност.

Балкан као немирно подручје носи свој крст скоро од свог постанка,¹⁰ али свест модерне Европе је у тај калуп почела да се смешта, углавном, током 18, 19. и поготово 20. века.

„Балкан је једно мрачно и тешко схватљиво место пуно чудних и ратоборних људи који убијају због једне речи, где људски живот вреди колико и пет пара. Крвна освета, народне поделе, честе и крваве свађе, прека нарав, инат који је доведен до националног обележја су у многеме помогли да схватање Балкана буде какво је данас“.¹¹ Мајски преврат који је на европским дворовима унео више страха него почетак Првог светског рата довео је до потпуног или дипломатског дистанцирања Европе од овог подручја у сваком смислу. Такав један језив и насилан чин: убиство и бацање са прозора краља Александра и краљице Драге у Београду 1903. године посебно је згрозило ројалисте у Аустроугарској и Великој Британији. У извештајима на Западу тај чин је окарактерисан као расна одлика примитивних Словена. Већ тада у високим друштвеним круговима Европе почиње да провејава уверење, које су многи чак и заступали, бранили или покушавали да наметну, да постоји суштинска разлика у моралним нормама Лондона и Париза, са једне стране, и Балкана, са друге. Наравно да су те земље заборавиле своје злочине током насилне колонизације вођене економском похлепом. Британци се посебно не би задржавали на догађајима у Јужној Африци, Индијском потконтиненту или Ирској.

⁹ „Имагинарни Балкан“, Марија Тодорова, орг. *Oxford University Press, New York* 1997, Земун/Београд, 1999.

¹⁰ Сетимо се освајања Римљана, Византинаца, Хуна и Татара, Косовског боја, Отоманског мрака, аустро-угарских освајања, немачких окупација, балканских „братских“ ратова, ваздушне НАТО окупације.

¹¹ Миша Глени, „Балкан 1804–1999. године (II део); Национализам, рат и велике силе“, поглавље: Национализам, рат и НАТО, 1989–1999. године, 1999. године,

Robert V. Sison-Vatson тврди чак да би тријумф свесрпске идеје значио „тријумф источне културе над западном и да би представљао смртни уда-рац напретку и модернизацији на читавом Балкану“. Јасно је шта, на који начин и ко је креирао мишљење о свесрпском уједињењу. Позадина тог става господина *Vatsona* ипак је било уверење и смислен покушај и успех да се феномен национализма који је бујао у Европи почетком 20. века пове-же и припише „источној култури“, која је при помињању изазивала горчину.

Међутим, највећи злочин Балкана, његов исконски грех, јесу хици Гаври-ла Принципа који су дали знак за избијање Првог светског рата. То је дало коначан и пресудан печат овом региону и његовим становницима. Иако би чак могло да се каже да и поред догађаја из 1901. и 1903. године мишљење о Балкану и није било потпуно пежоративно, 1914. година употпуњује слику о Балкану као региону који по својим особеностима не припада ничему што се може назвати европским.

Ричард Холбрук (*Ricard Holbruk*) у својим мемоарима говори о својим пр-вим искуствима на Балкану. Приповеда о својим размишљањима и емоција-ма када је посетио Сарајево, ту блатњаву паланку од пар хиљада становни-ка, типичну српску, оријенталну¹² насеобину набијену духом Истока. Сведочи и приповеда у потпуној неверици да је ту, у том сарајевском блату, почео пр-ви најстрашнији сукоб у 20. веку – Први светски рат. Пун пежоративних осе-ћања и тумачења он описује Балкан, људе који га настањују, пун беса и же-ље за осветом, подстакнут стереотипима које није био у стању да примети.

Та блатњава махала је у време Принципових хитаца била у саставу ве-лике и просвећене Аустроугарске царевине, срца напретка и културне рево-луције. Историјски аргументи се не могу избрисати једним сећањем. Али, могу се запоставити, занемарити и искључити из реторике приказивања личног осећаја према једном делу Европе и народима који ту живе. Историј-ска позадина дела и разлози којима је вођен млади Гаврило Принцип нису добили ни приближно исто место у европској пажњи као последице које су довеле до светског сукоба невиђених размера. Жртве су представљане као агресори, а сами себе су описали као чуваре мира и борце за боље сутра.

Очигледно је да Европљанима замена теза није позната као лош аргу-мент у било ком ставу.¹³ Уколико чак Трећи Њутнов закон¹⁴ пренесемо на поље комуникације и односа међу људима верујемо да би Холбрук успео да реалност сагледа из потпуно новог, сада њему веома мрачног и нејасног

¹² Оријентално у западној култури обично означава прљавштину, пасивност, непоузданост, скло-ност ка сплеткарењу, неискреност, опортунизам, лењост, сујеверје, летаргију, тромост, неефика-сност, неспособност, неспособну бирократију.

¹³ Уопштавање чињеница је својствено Словенима (нпр. „Нигде у свету нема...“, „Ми Срби смо...“, „Они су...“, „Свуда у свету има...“, има још пуно примера које, вероватно и сами често ко-ристимо вршећи генерализацију ставова не одређујући јасно носиоце неке радње или деловања).

¹⁴ Тзв. закон акције и реакције.

угла. Полазећи од суда заснованог на реалности и снази здравог мишљења о околностима које су претходиле убиству аустријског престолонаследника непристрасан посматрач веома лако ће креирати став о дешавањима у Сарајеву 1914. године.

Холбрук би вероватно успео у намери да спозна истину и реалност очима потпуно објективног историчара уколико би неким чудом мит о Балкану као ђавољем месту био избрисан из традиције модерне Европе.

Било како било, дух тог времена кривицу за рат свађивао је на Балкан у целини, а посебно на Србе. *Meri Idit Daram* вратила је краљу Петру орден Светог Саве, а у пропратном писму изјавила да „...њега и његов народ сматра кривим за највећи злочин у историји“. Србија је „осиње гнездо“, а читава нација и у Црној Гори и у Србији „зна или да воли или да мрзи, средине нема“.¹⁵

Својим књигама и радом госпођа *Meri Daram* је у великој мери успела да одржи ако не и повећа дистанцу у схватању и разумевању Балкана, од стране просвећених демократија. Успела је да концепт људског понашања као примитивца припише људима са Балкана, а мит о бројности балканских бескорисних језика у ма ком другом делу света као потешкоћу у схватању и објашњењу балканских збивања. И само њено признање да је Балкан сувише комплексан да би се у потпуности разумео није избрисало све до тада изговорено. *Pol Skot Maurer*, ношен тренутном модом и стереотипима, ствара појам „балканизација“ као обележје великог броја држава на малом простору који је коришћен као закључак негативности подела територије или као синтагма са циљем постизања одређене количине страха.¹⁶

Јачањем и бујањем расистичке¹⁷ мисли између два рата Балкан поново следи пут своје „славе“ и налази своје место у многим расистичким теоријама, наравно не као идеал или објекат ка којем треба тежити, већ као подручје које је историјски девијантно и треба га „излечити“. Европа наставља свом силином да производи теорије по којима све на Балкану не вреди ни помена.

И поред свих успона и победа изгубили смо све ратове у 20. веку, „остало нам је право на самоироничне парадоксе. Победили смо Турску царицу да би била створена Македонија, нација која нам је преотела културне споменике и уметничке вредности из Душанове и Милутинове државе; победили смо Аустроугарску да би била створена Словенија и Хрватска, која ће нас, своје ослободиоце, осветнички поразити на крају века; први смо на Балкану повели антифашистички рат и револуцију, да би настала нова Ју-

¹⁵ „Имагинарни Балкан“, Марија Тодорова, орг. Oxford University Press, New York 1997. године, Земун/Београд, 1999. године.

¹⁶ У пренесеном значењу може да се схвати и као „само да се то нама не деси“.

¹⁷ Фашистичка расистичка теорија је сматрала да све Јевреје, Словене и Цигане треба уништити, наслањајући се на Емануела Канта у својим филозофским размишљањима.

гославија и у њој антисрпска Босна и Херцеговина са муслиманском нацијом која нам је у свету за деценије нагрдила људски лик оглашавајући нас због бомбардовања Сарајева и злочина у Сребреници – народом сотоном и убицом. Дакле, све су наше ослободилачке борбе у двадесетом веку и победе у тим ратовима створиле непријатеље који су нас на крају века поразили... Ти порази неће бити коначни историјски порази“.¹⁸

Нама је, тренутно, остало право да препричавамо вековне светске неправде нама учињене. Остало нам је право да живимо и даље вековну заблуду небеске важности српске нације у космополитским размерама. Остало нам је право да живимо своју сопствену судбину. Многи кажу да се опет отвара српско питање на Балкану, а питамо се да ли је икада на њега потпуно и одговорено.

Као вековна подсвест Европе, вековни извор свих страхова и оправдања, Балкан је поново у жижи искривљеног схватања и поимања реалности. Словени су представљани као последњи ред у кули европских народа, као нешто туђе, неевропско, нешто што треба уништити, а потом заборавити. Исконско зло хода рубом Европе и представља европско буре барута, непомирљиве расне мржње. Ипак, оно најгоре тек следи. Наиме, добар део европског аристократског естаблишмента покушава да ублажи схватања која су до тада постојала у немогућности одржања расних теорија и општег прихватања, тј. неприхватања Балкана. Тада се појављују синтагме, објашњења која кажу да је Балкан „тело истока без духа истока“, и слично, које га изопштавају из свега, па чак и из тог мрачног Истока. Балкан остаје сам, посебан, ничији али веома лош. И када би помислили да не може бити горе и да је дошло време промена набоље, десио нам се комунизам.

Треба признати да је хладни рат замрзао и негативна поимања о Балкану, али га није променио набоље. Напротив, крајем 20. и почетком 21. века слика о Балкану је и даље суморна.

Закључак

Може се рећи да се дистанца између Балкана и развијених демократија, те обездушене Европе, није смањила кроз протекле векове или године. Можда би се чак могло устврдити да се понор у разликама мишљења и схватања само продубио. Односи су већ, у новије време, прерасли у наметање решења и начина размишљања, са потпуним одсуством сарадње или договора. Европа је решила да просветли Балкан, тј. да га прилагоди себи на силу, надајући се да су сви остали који су то покушавали у нечему грешили, а да се њима такве грешке неће дешавати, заборављајући на сопствене слабости и мане.

¹⁸ „Пишчеви записи 1993–1999“, Добрица Ћосић, Службени гласник, 2008. године.

Поставља се питање, готово исто као и пре 100, 150, 300 година, куда и како даље? Куда и којим путем повести народ, да ли у неке нове борбе и битке, да ли у изолацију или се препустити ударима ветрова међународних интереса? Данас, 2010. године, Србија је мала и сиромашна пријатељима, истомишљеницима и без велике жеље за напретком. Национална апатија влада у свакој пори друштва.

На свом путу Србија је опет на историјској раскрсници, пред новим избором бољег од два зла. За мало наде потребно нам је ослобађање од националних заблуда и историјске свести наднарода балканског. Потребно нам је национално прочишћење и отрежњење, ослобађање од многих предрасуда и кочница.

Литература

1. Глени, М. „Балкан 1804–1999. године (II део), Национализам, рат и велике силе“.
2. Тодорова, М., „Имагинарни Балкан“, орг. Oxford University Press, New York 1997, Земун/Београд, 1999.
3. Владимир, Ћ., „Историја Срба“, Зограф, Ниш, 2005.
4. Симеуновић, Д., „Српска колективна кривица“, Нолит, Београд, 2007.
5. Тадић, Љ., „Наука о политици“, БИГЗ, Београд, 1996.
6. Војводић, М., „Изазови српске спољне политике“, Историјски институт, Београд, 2007.
7. Ћоровић, В., „Историја српског народа“, Београд, 2001.
8. Љушић, Р., „Историја српске државности“, Србија и Црна Гора, Друштво историчара јужнобанатског округа, Матица српска, Нови Сад, 2001.
9. Ћосић, Д., „Пишчеви записи 1993–1999“, Службени гласник, 2008.
10. Вилић, Д. и Тодоровић, Б., „Тероризмом у нови светски поредак“, Графомарк, Београд, 1999.
11. Вајт, Р., Џ., „Тероризам“, Алакандриа Пресс, Београд, 2004.
12. Курмон, Б. и Рибникар, Д., „Асиметрични ратови“, НИЦ Војска, Београд 2003.
13. Новаковић, С., „Балканска питања и мање историјске – политичке белешке о Балканском полуострву 1886–1905“, Београд, 1906.
14. Димић Љубодраг, Трговчевић Љубинка, Јовановић Мирослав, Ристовић Милан, Стојановић Дубравка, Марковић Предраг, Прпа Бранка и Перишић Мирослав, „Модерна српска држава 1804–2004: хронологија“, Београд, 2004.